

AMSBERGS KAPELL

Norr Amsberg 9:13; Stora Tuna församling; Borlänge kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Järnbrukens expansion i Bergslagen under 1600- och 1700-talen kom att inverka märkbart på befolkningsökningen och levnadsstandarden. Förhållandena medförde även ett omfattande kyrkobyggande och ett stort antal kapell och träkyrkor uppfördes under perioden, av vilka Amsberg är ett återstående vittnesbörd.

Redan 1647 uppfördes ett första kapell på platsen. Det ersattes 1683 av nuvarande, som tillbyggdes i flera omgångar på 1700-talet och slutligen renoverades helt på 1920-talet.

Kyrkomiljön

Nordväst om tätorten Borlänge, i nordliga delen av Stora Tuna socken och ca 10 km från moderkyrkan Stora Tuna, reser sig Amsbergs kapell. Platsen, som ligger på en skogsplatå i norra utkanten av Tunaslätten, var länge en knutpunkt för flera kommunikationsleder. Dalarnas största gravhög som reser sig ett stycke nedströms vittnar om platsens betydelse redan under förhistorisk tid. Vid Amsberg låg landpassagen för båttransporterna, förbi Dalälvens forsar, samt färjepassagen över älven. Förbi kyrkan löpte även den viktiga förbindelsen mellan Siljansbygden och Mälardalen men också vägen mellan Västerdalarna och Kopparberget. Där låg även av naturliga skäl ett gästgiveri. Platsen strategiska läge skapade naturliga förutsättningar för tillkomsten och utvecklingen av den omfattande bybebyggelsen kring kyrkan..

Kyrkan har ett fristående läge i den gamla bymiljön. Kyrkotomten avgränsas i norr och öster av kyrkogården. Den yngsta delen, norr om kyrkan, sträcker sig parallellt med den gamla. Tomten har delvis kringplanteringar med björkar och en tydlig avgränsning som markeras genom staket, stolpar och grindar. Söder om kyrkan, över vägen, står klockstapeln som uppfördes 1925, efter ritningar av länsarkitekt Magnus Dahlander. Den tillkom i samband med kyrkans renovering. Strax öster om kyrkan, intill byvägen, ligger församlingshemmet.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Begravningsplats har inte förekommit i anslutning till kapellet förrän omkring 1800. Fram till dess användes Stora Tunas kyrkogård, som ligger ca en mil söder ut.

Kyrkans nuvarande kyrkogård består av två sammanslagna enheter, en äldre och en yngre, vilka sträcker sig öster och norr om kyrkan. Den gamla kyrkogården, anlagd öster om kyrkan, utvidgades 1925 mot norr. Båda delarna har sammanflätats såväl beträffande utformning, vegetation och avgränsning. Kyrkogården har därför numera en enhetlig karaktär.

Kyrkotomten och kyrkogården är inhägnade med ett trästaket som tillkom 1841 och förnyades 1911. Inhägnaden består av stenstolpar som bär regler. Själva staketet består av korsande, snedställda och svarttjärade spjälor som bildar rombiska mönster. Staketet avslutas i överdelen med liggande plankor. Kyrkogårdens ingångar är förlagda i väster och söder. I väster inramas ingångarna av putsade stenstolpar med pulpettak av spån. I söder förekommer dels en ingång med stenstolpar i höjd med klockstapeln och dels trästolpar i höjd med bårhuset. Stolparna bär yngre (1930-tal?) smidda grindar, som tas bort under vinterperioden. Längs med staketet på norra sidan samt som kvartersavgränsning i den nya kyrkogården finns granhäckar. Utmed tomtgränsen har björkar planterats i rad. Strax öster om kyrkan står två grupper av granar. Parkeringsplats för besökare är anordnad längs med kyrkotomtens västra gräns, mot staketet.

Gravarna är anlagda längs med staketet samt övervägande i regelbundna rader innanför kvarteren som avdelas genom grusade gånger.

Vid kyrkogårdens östra gräns, i höjd med skiljelinjen mellan gamla och nya kyrkogården, står ett bårhus/gravkapell av rödmålat timmer på stensockel och under spåntäckt säteritak. Det uppfördes 1925 efter ritningar av M. Dahlander. I anslutning till denna finns ett litet pumphus, utfört som en avbildning av grinstolparna. Strax öster om bårhuset står en yngre bod, en ramverkskonstruktion klädd med rödmålade bräder.

Kyrkan. Exteriörer

Kapellet, som till typen är en salkyrka, består av ett rektangulärt och brett knuttimrat långhus som uppfördes 1683. Mot västra ingången stod ursprungligen ett torn, vilket revs 1924 i samband med restaureringen av kyrkan. Tornet, som bar kyrkans klocka, var uppfört som stolpkonstruktion med brädfodring.

Sakristian, i norr, är till viss del samtida med långhuset. Den tillbyggdes och utvidgades mot väster 1749-51. Under sakristian finns en mindre källare. Del av det nuvarande vapenhuset mot södra långväggen uppfördes 1799 men tillbyggdes senare.

Byggnadens grundläggning bestående av naturstenar murade med bruk förnyades 1925. Stenarna ommurades på en nedgrävd betongplint, i sin övre del utfördes grunden som den ursprungliga.

Långhus och sakristia är knuttimrade. I Amsberg har en ålderdomlig skarvmetod använts i timmerkonstruktionen, kilade järnstänger håller ihop väggarna (Nordin, 1992). Utvändigt är väggarna brädfodrade med locklistpanel av ohyvlade bräder. De är rödmålade, vilket anges ha

varit det ursprungliga utförandet. Vapenhusets stomme består av stolpvirke, klätt med rödmålade bräder. De branta och valmade yttertaken är spåntäckta och svarttjärade. I öster och väster har taket små takfönster.

De stora och rundbågiga fönsteröppningarna är i sin nuvarande skepnad från 1816. Karm och fönsterramar är dock av senare datum. Karmar och ramar var ursprungligen rödmålade men är numera vitmålade. Spår i stommen tyder på att ursprungliga fönster var mindre och rektangulära.

Ingångar finns i västgaveln och genom vapenhuset i söder. Vapenhusets port är ursprunglig, den har bevarad sin omfattning och sin dörr av spåntade vinkelställda bräder. Ingången i västra gaveln tillkom i samband med renoveringen på 1920-talet. På samma plats fanns tidigare en dörr som förband tornet och långhuset. Dörrarnas färgsättning ändrades 1925 från gulvit till gråvit.

Klockstapeln, strax söder om kyrkans västra gavel, tillkom 1925. Innan dess hängde kyrkans klockor i det forna tornet mot västra gaveln. Klockstapeln är uppförd som stolpkonstruktion på stengrund och täckt av rödfärgad locklistpanel. Den lökformade spiran är spånslagen och svarttjärad. Spiran kröns av en vindflöjel i form av en tupp. Stapeln har två klockor; Lillklockan från 1865 och Storklockan från 1881.

Kyrkan. Interiörer

Kyrkorummets brädklädda väggar och innertak är vitmålade, med undantag för bröstpanelen. Bröstpanelen i sin nuvarande utsträckning härstammar från en restaurering, 1849-51 (Se SvK, 1932). Ursprungligen förekom en beklädnad endast i form av bröstpanel, upp till bänkhöjd. I överdelen var stommens omålade timmerstockar synliga.

Långhusets valmade innertak är täckt med bräder. Kyrkorummet har brädgolv, omlagt vid restaureringen 1925 men där äldre delar återanvändes. Golvet täcks numera helt av mattor.

Sakristians nuvarande utformning härstammar från 1925-års restaurering. I samband med denna borttogs åtgärderna från en tidigare restaurering, 1910. Invändigt är väggar och tak brädfodrade. Sakristian har brädgolv med under detta en mindre källare. I samband med flytten av predikstolen (1925) iordningställdes en ny ingång till trappan. En dörröppning skapades i sakristians södra vägg, där predikstolens ursprungliga dörr insattes.

Väggarna i vapenhuset fick sin nuvarande brädfodring 1925. Innan dess var stommens ramverk och väggarnas yttre panel synliga.

Inredning och inventarier

Bänkinredningen har slutna omålade bänkar, och svarvade ljushållare av trä. Bänkarna är ursprungligen fr. 1740 men ändrades 1925, då bänkrader togs bort och radavståndet utökades. Troligen renskrapades även färgskikten samtidigt. Även koret har fasta sidobänkar i norr och söder.

Läktaren i väster över ingången härstammar från 1740 (SvK). Den ombyggdes i samband med restaureringen 1925, kortades och försågs med nuvarande marmorerade trästolpar. Läktaren har öppna bänkrader som troligen härstammar från ombyggnaden 1925. Några år senare, 1930, installerades kyrkans nya orgel på läktaren.

Altaret utgörs av ett enkelt omålat träbord medan altarringen har marmorerade ramverk och fyllningar. Såväl altarbordet som altarringen är från 1750. Altarskåpet från 1490-talet är ett praktfullt nordtyskt arbete vars inre utsmyckning skildrar scener ur bl.a. den heliga Annas legend. Skåpet kompletterades 1652 med nuvarande ramverk i provinsial barockstil, ett verk av Mats Svenson i Borlänge. Altarskåpet stod ursprungligen i Stora Tuna kyrka men flyttades till Amsberg 1759.

Predikstolen från 1621 är av svenskt ursprung, och en av de få bevarade från perioden. Den tillhörde ursprungligen Stora Tuna kyrka men flyttades till Amsberg 1759. Predikstolen står numera vid norra väggen intill sakristian; men var tidigare uppsatt vid södra sidans koringång. Den nås från en dörröppning i sakristian som försetts med predikstolens ursprungliga dekorerade dörr.

Dopfunten, från 1759; är ovanlig till sin utformning. Den har ställ av furu och dopfat av tenn (1700-tal). Den präglas av ett provinsialt rokokoarbeta i ornamentiken och i den marmorerade dekoren. Nummertavlan på är från samma period. Den har rika sniderier men är numera omålad.

En av kyrkans ljuskronor är från 1600-talet, övriga från 1900-talet. De elanslutna lampetterna på väggarna härstammar från 1925-års restaurering.

Övriga upplysningar

Angående detaljerad beskrivning av inventarierna se: SvK, 1932.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Amsbergs kapell tillhör en grupp av träkyrkor som uppfördes under 1600-talet i Bergslagen och som karakteriseras av en kort men bred rektangulär plan (jfr. Amsberg, Aspeboda, Hosjö, Mockfjärd), (Nordin, s 13). Kapellet är en av de få kvarstående träkyrkorna från 1600-talet i Dalarna och en av landets ca 35 bevarade träkyrkor från perioden.

Amsbergs kapell är ett representativt exempel på de många mindre träkyrkor som uppfördes i Bergslagen under 1600-talet, vilket var en följd av järnbrukens tillkomst och utveckling. Dessa kyrkor uppfördes i timmer med hög takresning. Fasaderna fick antingen panel- eller spånbeklädnad som rödfärgades, medan taken oftast var spåntäckta, svart- eller rödtjärade. Stilmässigt har de oftast präglats arkitektoniskt av det karolinska stilidealet. Även yngre byggnader i kyrkomiljön har utformats efter samma arkitektoniska ideal.

Kapellet är också ett exempel på de konstruktionslösningar och den gestaltning som har präglat många av Bergslagens mindre träkyrkor från perioden. Amsbergs kapell utmärker sig såväl genom sin ålderdomliga karaktär och sin enkelhet som genom praktfulla och representativa inredningsdetaljer, som till viss del är betydligt äldre än kyrkan. Av ursprungliga inventarier och inredningar från 1600-talet är bänkarna, en ljuskrona och del av sakristians inredning bevarade.

Trots förändringar och restaureringar under årtiondena har kyrkan till största delen bevarat sitt utseende och sin ursprungliga karaktär. 1925-års restaurering utmärker sig genom en vilja att bevara och understryka kyrkans särdrag. Klockstapeln, bårhuset och kyrkogårdens utvidgning har utformats i enlighet med detta och förstärker kyrkomiljöns 1600-tals prägel.

Lokalhistoriskt har kapellet starka band till Stora Tuna kyrka, inte minst genom övertagna inredningar och inventarier.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Kapellet är en av de äldsta träkyrkorna i Dalarna, och bland de få bevarade träkyrkorna från perioden i landet**
- **Den fasta inredningen, i synnerhet de ursprungliga fasta bänkarna. Även unika eller praktfulla äldre inredningar, bl.a. altarskåp (1490) och predikstol (1621), ursprungligen fr. Stora Tuna kyrka. Predikstolen är ett av få bevarade svensktillverkade predikstolar från perioden**
- **1925-års restaurering, såväl avseende kyrkan som kyrkomiljön med tillhörande byggnader (t.ex. kyrkogård, klockstapel, bårhus)**

Källor och litteratur

Ahlberg, Hakon; 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*.

Amsbergs kapellet. Julbok Västerås stift, 1925:111

Boëthius, Gerda; 1932. *Kyrkor i Falu domsagas södra tingslag. Amsbergs kapell*. Sveriges Kyrkor; bd 1:3, vol 37.

Kyrkogårdsinventering. Omkr. 1990

Landgren, Sonja; 1982. *Amsbergs kapell*.

Nordin, Erik; 1992. *Svenska träkyrkor*.

RAÄ. Byggnadsregistret, Kyrkor; 2000. *Amsbergs kapell*.

Thoor, Ingrid. 1983. *Amsbergs kapell 300 år*. I Tunum, 1983.

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-03-25

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

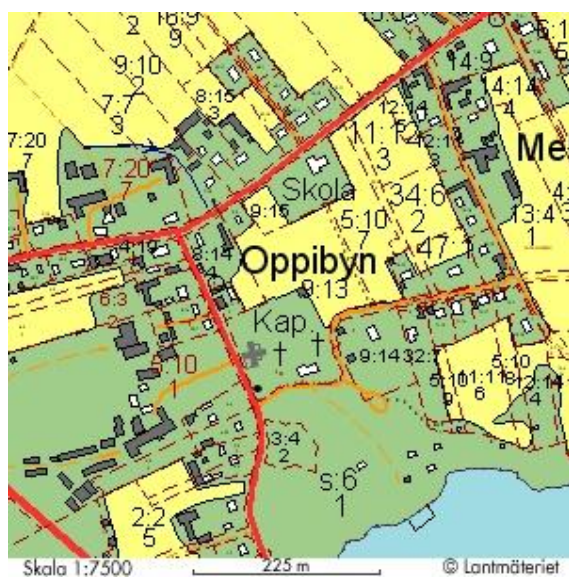
Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Färdigställd: 2005-05-02

Händelser: Kronologisk förteckning

År	Händelse	Källa
1647	Ett första kapell uppförs på platsen	Ahlberg, 1996 Svk, 1932
1683	Nuvarande kyrkobyggnad påbörjas. Tidigare kapellbyggnad rivs	Ahlberg, 1996 Svk, 1932
1740	Uppförs läktaren	Ahlberg, 1996
1749-51	Tillbyggnad av sakristian i väster, till nuvarande storlek; påbyggnad av tornet mot västra gaveln; vapenhuset byggs om; invändigt brädfodras timmerväggarna (och vitlimmas)	Ahlberg, 1996 SvK, 1932
1759	Inköp av altarskåpet och predikstolen fr. Stora Tuna kyrka	SvK, 1932. Landgren, 1982
1799	Tillbyggnad med nytt vapenhus i söder	Ahlberg, 1996 Svk, 1932
Omkr. 1800	Anläggning av första kyrkogården. Fönsteröppningar vidgas och nya fönster sätts in	Svk, 1932
1816	De mindre rektangulära fönsteröppningarna ersätts m. nuvarande, större rundbågiga	Ahlberg, 1996
1849-51	Restaurering. Ytterväggarna brädfodras; ändring av brädfodring invändigt	Ahlberg, 1996 Svk, 1932
1800-talets senare del	Ny inhägnad till kyrkogården; fönsterglasen byts ut mot ofärgat glas	
1910	Renovering och åtgärder i sakristian. Den återställdes sedan, 1925, till ursprunglig utformning	Svk, 1932
1924-1925	Omfattande restaurering och förnyelse av kyrkan, som då var förfallen. Arkitekt Magnus Dahlander. Åtgärd på stomme, taklag och takbeklädning. Borttagning av tornbyggnaden mot västgaveln, ny portal på samma plats; ny brädfodring av samma typ. Nuvarande klockstapel uppförs. Sakristian återställs till äldre utformning, upprustning av vapenhus. Flytt och ändring av predikstol. Ändring i bänkinredning, bänkarna renskrapas?, omläggning av golv, införande av elektrisk uppvärmning Kyrkogården utvidgas, bårhus uppförs	Ahlberg, 1996 SvK, 1932
1930	Ny orgel	SvK, 1932
1991	Renovering, modernisering. Ommålning av kyrkorummet. Ny el, ny belysning i kyrkorummet och sakristian, larminstallation, ny bänkvärme, nya textilskåp.	S. Tunas samfällighets arkiv

Situationsplan

Amsbergs kapell. Norr Amsberg 9:13